

ALENA DRAHOŠOVÁ

CESTOVNÍ RUCH V OBLASTI JESENÍKŮ A JAVORNICKÉHO VÝBĚŽKU

A. Drahošová: *Tourism in the Jeseníky region and the Javorník promontory*. – Geografie – Sborník ČGS, 108, 4, pp. 289–303 (2003). – The contribution evaluates the development of tourism in the Jeseníky region and the Javorník promontory. Attention is paid to the methodology, which is based on already existing procedures. Approaches to the evaluation of tourism and used data sources are discussed and compared with the real state. In addition to the analysis of particular types of tourism existing in the region, the article makes comparison and indicates influences and relations among these types.

KEY WORDS: tourism – recreation – type of tourism – second housing – commercial forms of tourism – health resorts – recreational facility.

1. Úvod

Jedním z charakteristických rysů současné společnosti je růst volného času úzce spojený s rozvojem cestovního ruchu a rekreace – „sociálním, kulturním i ekonomickým činitelem a jedním z aspektů růstu životní úrovně a životního stylu obyvatelstva“ (Havrlant 1992, s. 5). Významnou roli cestovního ruchu v lokálním a regionálním měřítku potvrzuje nejen skutečnost, že se „stále více stává důležitým elementem krajiny, ale může se pozitivně projevit jako důležitý zdroj místních příjmů a má značný vliv na prostorový, ale též na společenský a kulturní obraz území“ (Vágner 1999, s. 7).

Okrajová poloha pohraniční jesenické oblasti v rámci ČR zároveň představuje polohu na ekonomické periférii. Snížené možnosti využití území zvyšují význam cestovního ruchu a rekreace pro tuto oblast.

Tento příspěvek je proto věnován charakteristice a specifikům cestovního ruchu jesenického regionu, který patří především díky atraktivnímu a zachovalému přírodnímu prostředí k předním rekreačním oblastem ČR. Cílem je zhodnotit cestovní ruch v regionu s ohledem na možný vývoj v budoucnu. Dále pak postihnout charakter jednotlivých typů cestovního ruchu a podchytit vazby mezi nimi.

V regionu jsou zastoupeny tři hlavní typy cestovního ruchu – komerční formy, lázeňství a druhé bydlení. Vycházím z hypotéz, že: 1. Všechny typy cestovního ruchu jsou v regionu rozšířeny zejména v přírodně atraktivních lokalitách. 2. Komerční formy představují pro region nejvýznamnější typ cestovního ruchu. 3. Účastníci komerčních forem obdobně jako druhého bydlení věnují volný čas především zimním sportům, letní rekreaci, odpočinku a turistice. 4. Cestovní ruch regionu se vyznačuje výraznou sezónností, přičemž zimní sezóna převažuje nad letní. 5. Nejméně se sezónnost projevuje v lázeňství, které se rozšiřováním nabídky služeb pro veřejnost přibližuje komerčním formám.

2. Vymezení základních pojmů a metodických postupů

Terminologie není v geografii cestovního ruchu jednotná a ustálená. V odborné literatuře se vyskytuje mnoho odlišných definic používaných pojmů vymezených z různých hledisek. Výběr některých publikovaných definic uvádím v následujícím textu.

Cestovní ruch je chápán jako cestování a dočasný pobyt mimo místo trvalého bydliště, zpravidla ve volném čase, a to za účelem rekreace, rozvoje poznání a spojení mezi lidmi (Kopšo a kol. 1985). *Rekreací* se rozumí „část volného času, kterou člověk tráví mimo své trvalé bydliště za účelem obnovy svých tělesných a duševních sil, obecně se spojuje s pobytem v přírodním prostředí“ (Příbyl 1984, s. 121).

Rozdělení cestovního ruchu na jednotlivé typy, používané v předkládané studii, je založeno na dominantních charakteristikách – zahrnuje objekt (ubytovací zařízení a v něm poskytované služby), subjekt (vlastník, uživatel – účastník cestovního ruchu) i způsob trávení volného času. V případě druhého bydlení (chataření, chalupaření) se jedná o individuální rodinnou rekreaci převážně bez komerčního využití, kde vlastník je zároveň uživatelem objektu. U komerčních forem cestovního ruchu je vlastník či provozovatel objektu na jeho prosperitě finančně zainteresován, uživatel za poskytnuté ubytování a služby platí. Lázeňství se od ostatních typů odlišuje zdravotní funkcí jako výrazným specifickým, od něhož se odvíjí další charakteristiky. I když se v současnosti stále více přibližuje komerčním formám cestovního ruchu, vyčleňují jej pro účely mé studie samostatně. V rámci konkrétního typu lze určit převládající druhy a formy cestovního ruchu.

Objekt druhého bydlení či *druhý dům* je chápán jako obydlí užívané jeho vlastníkem a eventuálně dalšími hosty ve volném čase a o dovolené, které není obvyklým nebo trvalým bydlištěm vlastníka (Gallent, Tewdwr–Jones 2000). O významu a zájmu o sledovaný jev v mezinárodním měřítku svědčí existence cizojazyčných ekvivalentů termínu druhé bydlení či druhý dům: second home (Gallent, Tewdwr–Jones 2000), residence secondaire (Kowalczyk, Grzeszcak 1984), Freizeitwohnsitz (Ruppert 1973), drugi dom (Warszyska, Jackowski 1978). V práci preferuji pro přesnější vystižení skutečnosti pojem objekt druhého bydlení.

Za rekreační ubytovací zařízení lze dle mého názoru považovat objekt sloužící k ubytování poměrně širokého okruhu uživatelů, většinou za poplatek jeho vlastníkov. Uživatelé rekreačních ubytovacích zařízení nejsou na rozdíl od objektů druhého bydlení zároveň jejich vlastníky. Tyto objekty se vyznačují relativně vysokou ubytovací kapacitou a celkový rozsah a úroveň nabízených služeb se liší podle typu objektu (hotel, penzion, lázeňský dům, horská chata atd.), což úzce souvisí s jeho specializací na určité skupiny účastníků cestovního ruchu. Objekt druhého bydlení a rekreační ubytovací zařízení lze souhrnně označit jako *rekreační objekty*.

Jednou z prvních českých prací zabývajících se problematikou druhého bydlení je kandidátská práce V. Gardavského (1968). Přestože je zaměřena na zázemí Prahy, poskytuje základní orientaci na obecné úrovni studovaného problému. Cílem dizertační práce J. Vystoupila (1981) bylo vytvoření metodologického aparátu, který zohledňuje atraktivnost, členitost a prostupnost krajiny jako významné předpoklady pro rekreaci. Metodicky přispěl do problematiky druhého bydlení významně I. Bičík (1988). Stále diskutovaný a užívaný je koeficient rekreační významnosti hodnotící funkčně-prostorové využití ploch (land-use). O metodiku připravenou V. Gardavským se opírala diplo-

mová práce Z. Kuchařové (1984), studující taktéž zázemí Prahy. Její metodické zpracování bylo částečně podkladem pro diplomovou práci J. Vágnera (1994) hodnotící rekreační využívání území na Berounsku. Současný stav a perspektivy rekreačních lokalit v zázemí Prahy byly tématem diplomové práce D. Fialové (1992), jejímž významným přínosem je sestavení dotazníku pro uživatele rekreačních objektů. Dizertační práce J. Vágnera (1999) studuje geografické aspekty druhého bydlení v ČR. Přínosem pro metodiku je stanovení indexu rekreační atraktivity, zohledňující jak funkční strukturu ploch (index rekreační významnosti – Bičík 1988), tak charakteristiky rekreační atraktivity, členitosti a prostupnosti území (Vystoupil 1981). D. Fialová (2000) ve své dizertační práci studuje transformaci druhého bydlení v zázemí Prahy, rozpracovává a upravuje dotazník pro majitele rekreačních objektů. Problematiku druhého bydlení staví do širšího kontextu a navrhuje další rozpracování těchto souvisejících prvků.

Pro hodnocení území z hlediska cestovního ruchu jsou používány jednak běžné sociálně-geografické ukazatele (počet trvale bydlících obyvatel na km², podíl ekonomicky aktivních obyvatel v terciéru na celkovém počtu ekonomicky aktivních, podíl lesní půdy či zemědělského půdního fondu na celkové ploše), jednak ukazatele speciální vázané na rekreaci a druhé bydlení (počet objektů, hustota zástavby rekreačními objekty na km², podíl rekreačních objektů z úhrnu obytných staveb, počet potenciálních rekreatantů připadajících na 100 trvale bydlících obyvatel – viz diskutovaná literatura). Z ukazatelů, v nichž se pracuje s počtem rekreačních objektů, se snižuje vypovídací hodnota pro komerční formy cestovního ruchu i pro lázeňství. Rekreační ubytovací zařízení mají převážně mnohem vyšší kapacitu než objekty druhého bydlení nebo trvale obydlené domy (většinou rodinné). Vhodnější je hodnotit tento typ cestovního ruchu pomocí počtu potenciálních rekreatantů a údaje o stavbách používat pouze pro druhé bydlení.

Z ukazatelů hodnotících přírodní potenciál k rekreaci byl využit koeficient rekreační významnosti (Bičík 1988), koeficient rekreační funkce území a zbylý rekreační potenciál (Gardavský 1968, upraveno Kuchařová 1984). Pro podrobné zhodnocení přírodního rekreačního potenciálu, zatíženosti a rekreační funkce vybraných lokalit je využita metodika navržená v dizertační práci J. Vágnera (1999). Přírodní rekreační potenciál je zde hodnocen pomocí indexu rekreační atraktivity, který upravuje dříve používané ukazatele o další charakteristiky – zahrnuje jednak funkční strukturu ploch, jednak charakteristiky rekreační atraktivity, členitosti, prostupnosti území apod. Ačkoli byl index rekreační atraktivity sestavován pro území v okrese Beroun (Vágner 1994, 1999), jeho vypovídací schopnost při zachování stejných používaných charakteristik a stupnic zůstala obdobná i pro námi sledovaná místa. Pravděpodobně by se mohla zvýšit při provedení modifikace na konkrétní oblasti. Ve studovaném regionu např. délka vodních toků nepředstavuje prvek významný pro rekreaci. Proto se nabízí možnost nahradit tuto charakteristiku vzdáleností od místa s možností koupání.

Při celkovém hodnocení potenciálu pro cestovní ruch bylo využito jednak prací hodnotících dílčí složky přírodního a socioekonomického prostředí ve vztahu k cestovnímu ruchu v dané oblasti (Šprincová 1959, 1969, Havrlant 1992), jednak studie „Hodnocení potenciálu cestovního ruchu na území ČR“ (2001) vydané Ministerstvem pro místní rozvoj (MMR) a Ministerstvem životního prostředí (MŽP). Zatímco regionální studie staví především na pevných, přesně zjištěných datech, celorepublikové hodnocení potenciálu vykazuje vysokou míru subjektivitu.

Cílem publikace MMR a MŽP bylo analyzovat a zhodnotit potenciál pro jednotlivé formy cestovního ruchu na úrovni obcí ČR. Základní rozdělení na potenciál přírodního a kulturního (myšleno „lidmi vytvořeného“) subsystému cestovního ruchu je dále členěno podle vyskytujících se atraktivit, tedy podle možností trávení volného času. Svým obsahem i metodikou ojedinělá publikace nebyla vzhledem ke krátké době od svého vydání dosud hodnocena ani použita v jiných pracích, považují tedy za vhodné věnovat jí větší pozornost. V práci se objevují některé diskutabilní prvky. Problematický se jeví, i podle slov autorů, sběr výchozích dat. Informace získané na specializovaných institucích a z literatury doplňují výsledky dotazníkového šetření. Dotazník zaměřený na zjišťování údajů o pořádaných kulturních a jiných akcích byl zaslán na okresní úřad, který byl požádán o jeho vyplnění. Myslím si, že ne každý okresní úřad je schopen zhodnotit situaci ve všech obcích pod něj spadajících. Stejně tak neshledávám formulaci otázek spočívajících v subjektivním výběru z nabízené škály „nejvýznamnější – významný – méně významný“ za zcela vhodnou. Zajímavé by podle mého názoru bylo zaslání dotazníku nejen na okresní úřady, ale také na obce. Stylizace dotazníku by se samozřejmě musela lišit, získalo by se tak ale srovnání o tom, jak obec vnímá sama sebe a jak je na ni pohledeno v rámci okresu (dle nového členění by bylo možno uvažovat obce s rozšířenou působností). Osobám vyplňujícím dotazník by jistě usnadnily práci (a také rozšířily obzor vnímání) otázky odvíjející se od „zjistitelných“ informací (např. číselné údaje, porovnání,...). Exaktněji pojaté otázky by rozšířily čistě subjektivní formu stávajícího dotazníku.

Jelikož je předkládaná práce zaměřena na region ležící při státní hranici, je nutno vzít v úvahu možnost příhraničních kontaktů – zejména nákupů a zábavních činností (jako jednu ze složek potenciálu kulturního subsystému cestovního ruchu). V hodnocené publikaci je tato složka, uváděná též jako příhraniční specifika, zohledněna pouze v obcích nacházejících se při hranici s Rakouskem a Německem. Autoři argumentují tím, že se tento jev při hranici se Slovenskem a Polskem z důvodu malého rozdílu kupní síly příslušné zahraniční měny oproti měně české nevyskytuje. Zde musím zásadně nesouhlasit. Charakter přeshraničních vztahů je sice odlišný, pro příslušná místa ovšem značně významný. Stačí vzpomenout klasickou nákupní turistiku při česko-polské hranici (Český Těšín, Náchod). Oblast Jeseníků navíc těží ze své polohy v blízkosti polských rovin. Pro Poláky vyhledávající podmínky pro sezónové lyžování a zimní i letní horskou turistiku jsou Jeseníky dobře dostupné a mohou tedy zdejší potenciál využít i při jednodenních výletech. Opomíjení hranic ČR se zeměmi bývalého socialistického bloku sice situaci zjednodušilo, zanikly tak ale informace poukazující na zvláštnosti diskutovaných regionů. Domnívám se, že situaci by bylo možné řešit buď jiným formulováním obsahu složky zabývající se příhraničními specifiky, nebo přidáním nové složky přidávající body obcím ležícím při dosud neuvažovaných státních hranicích. Míra významu (hodnocená podle modifikovaných kritérií) by mohla být odlišena jiným váhovým ohodnocením této skutečnosti.

Základní údaj, se kterým se pracuje při hodnocení druhého bydlení, představuje počet objektů druhého bydlení. Existují dva zdroje pro tyto údaje, které pokrývají celé území státu (Fialová 2001, s. 19) – data Českého statistického úřadu (ČSÚ) a Českého úřadu zeměměřického a katastrálního (ČÚZK). Údaje ČSÚ publikované ve Statistickém lexikonu obcí ČR 1992 obsahují informace z výsledků Sčítání lidu, domů a bytů provedeného ke 3. březnu 1991. Problematické druhé bydlení zde byla věnována větší pozornost, získané údaje se přibližují reálnému stavu v daném období. Při sčítání v roce 2001

speciální šetření objektů druhého bydlení neproběhlo, mediální hysterie před sčítáním navíc znehodnotila jeho výsledky. Data ČÚZK odpovídají právní skutečnosti evidence objektů (Fialová 2001, s. 20–21), realitě jsou tedy mnohdy vzdálená.

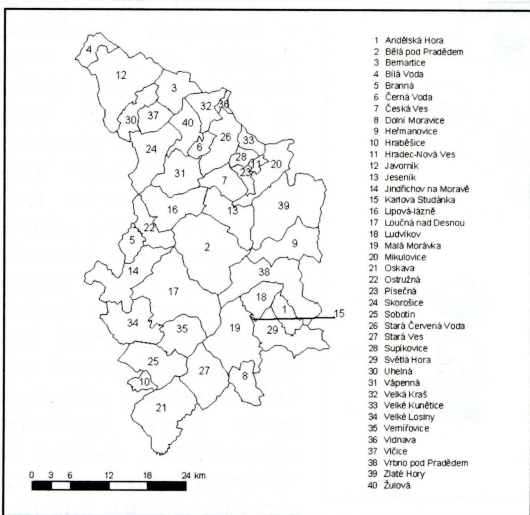
Získání podrobnějších údajů je možno pouze terénním šetřením. Jako nejvhodnější metoda se jeví dotazníkové šetření umožňující kvantifikaci dat a následné zobecňování a vyvozování závěrů. Aby byla možnost vzájemného srovnání, používám standardizovaný dotazník (pro rekreační objekt a pro rekreační lokalitu), který sestavila, zpracovala a zhodnotila ve své studii D. Fialová (1992), a který byl následně zkrácen a upraven.

Zjistit přesné údaje o kapacitách, měře využívání a struktuře účastníků komerčních forem cestovního ruchu je velmi obtížné. Evidence pro vlastní potřebu si vedou obecní úřady a jejich kvalita se různí. Do roku 1998 existovaly databáze o cestovním ruchu i na okresních statistických úřadech. V současnosti je tato činnost statistických úřadů centralizována a informace za nižší územní jednotky než kraje se z důvodů ochrany soukromých dat neposkytují. O stavu cestovního ruchu regionu (především o komerčních formách) informují také dotazníková šetření týkající se této problematiky, jejichž výsledky doplňují, upřesňují a někdy také pozměňují výpovědní hodnotu dat úředně evidovaných. Zdrojem číselných údajů o lázeňství jsou především internetové stránky jednotlivých lázeňských zařízení, dále pak stránky ministerstev, do jejichž resortu lázeňství spadá (www.mzd.cz, www.mzp.cz, www.mmr.cz), případně stránky konkrétních dotačních a rozvojových programů (www.cedr.mfcr.cz).

3. Vymezení studovaného území

Vymezení oblasti, v níž je prováděn výzkum v rámci této studie (obr. 1), se opírá o již existující vymezení. Přiklonila jsem se k vymezení samostatného regionu území CHKO Jeseníky podle Rajonizace cestovního ruchu ve zvláště chráněných územích (2000). Obdobný region je vymezen v Rajonizaci cestovního ruchu ČSR (1985) jako

podoblast cestovního ruchu v oblasti Jeseníky. Vzhledem k dostupnosti podkladových a statistických materiálů je oblast v předkládané studii vymezena tak, aby se její hranice shodovaly s hranicemi obcí. Oblast tvoří jádro CHKO Jeseníky (obce ležící pokud možno celé v CHKO, s významnou rekreační funkcí). Drobné úpravy byly provedeny u obcí, jimiž prochází hranice CHKO a stejně tak i hranice podoblasti cestovního ruchu (dle Rajonizace 1985). Zde bylo přihlédnuto k jejich významu pro rekreaci, např. kvůli podstatnému významu druhého bydlení je do oblasti začleněna obec Oskava. Součástí vymezeného regio-

Obr. 1 – Vymezená oblast pro potřeby cestovního ruchu. Zdroj: Drahošová 2002.

nu je také severní část okresu Jeseník – Javornický výběžek, což umožňuje porovnání tohoto území s horskou částí Jeseníků.

4. Hlavní typy cestovního ruchu v regionu

4.1. Druhé bydlení

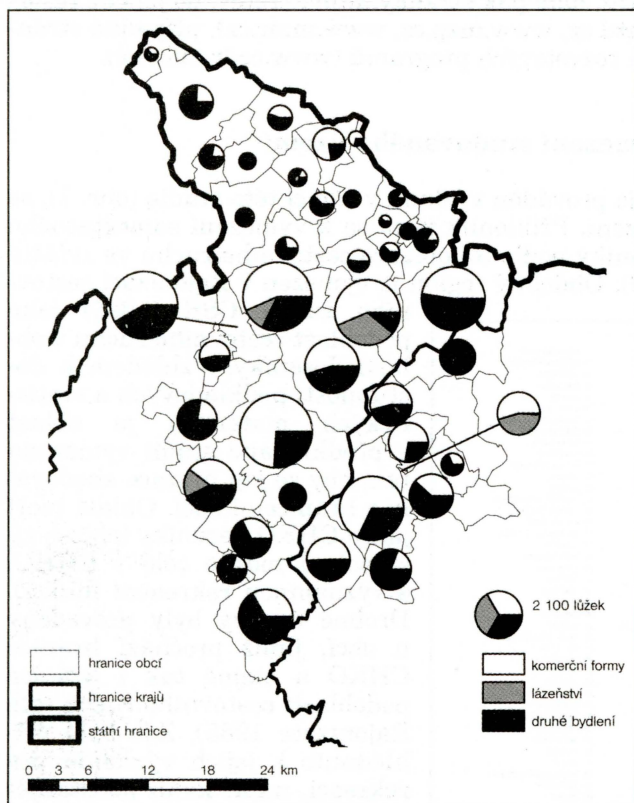
Druhé bydlení patří ve studovaném regionu mezi mladší typ cestovního ruchu. Až do 2. světové války se jednalo o jev zcela výjimečný. Výrazný obrat nastal po válce, především v důsledku odsunu Němců. Obrovský volný potenciál neosídlených domů – dřívějších zemědělských usedlostí a menších rodinných domků v rekreačně atraktivních částech oblasti umožnil extenzivní rozvoj druhého bydlení – chalupaření. „Růst životní úrovně, zvyšování příjmů a vytváření finančních rezerv domácností, ale i prohlubující se negativní sociální aspekty totalitní společnosti“ (Vágner 1992, s. 72) v pozdějším období napomohly dalšímu rozvoji druhého bydlení.

Druhé bydlení je v regionu soustředěno v horské oblasti Jeseníků, menší oblast koncentrace je i v Rychlebských horách na Javornicku. Pro lokalizaci objektů druhého bydlení je prioritní atraktivní přírodní prostředí s možností věnovat

se zimním sportům a turistice. Vzhledem ke značné vzdálenosti od velkých měst je dobrá dopravní dostupnost až druhořadá.

Lokality s druhým bydlením se nacházejí především v místech s náročnými podmínkami pro trvalé bydlení.

Dřívější malé osady v horských lokalitách změnil výrazně svou funkci z trvalého bydlení na rekreační, nyní zde proto často převažují objekty druhého bydlení nad bytovým fondem a rekreační zatíženost přesahuje hustotu zalidnění. Počty rekreatantů v objektech druhého bydlení v řadě katastrálních územích několikanásobně převyšují počet trvale bydlícího obyvatelstva. Jelikož se většinou jedná o území atraktivní i pro jiné formy cestovního ruchu, jsou zde v období zimní

Obr. 2 – Rozmístění lůžkových kapacit jednotlivých typů cestovního ruchu. Velikost kruhu je přímo úměrná početní kapacitě lůžek v obci. Zdroj: Drahošová 2002.

Tab. 1 – Vybrané výsledky dotazníkového šetření majitelů objektů druhého bydlení

Zastavěná plocha (m ²)	125 (12–900)
Plocha parcely (m ²)	1 368 (30–50 000)
Počet místností	3,8
Počet lůžek	6,9
Počet rodin využívajících objekt	2
Počet osob využívajících objekt	6
Čas potřebný na dopravu do 30 minut	27 %
Objekt 30 a více km od místa bydliště	86 %
Objekt od místa bydliště nad 60 km	46 %
Doba návštěvnosti lokality	28 let
Objekt využíván celoročně	39 %
V budoucnu předpokládá jen rekreační využití objektu	71 %
Objekt k trvalému bydlení užívá či o tom uvažuje	20 %
Nevylučuje možnost využití objektu k trvalému bydlení	70 %
Objekt nehodlá nikdy prodát	88 %
Objekt má zájem nabídnout k pronájmu	19 %
Nejvyšší dosažené vzdělání SŠ + VŠ	74 %
Majitelé nad 60 let věku	33 %
Byt I. kategorie užívá	91 %
Byt o 2–4 místnostech užívá	85 %

Zdroj: Výsledky dotazníkového šetření 2001–2002

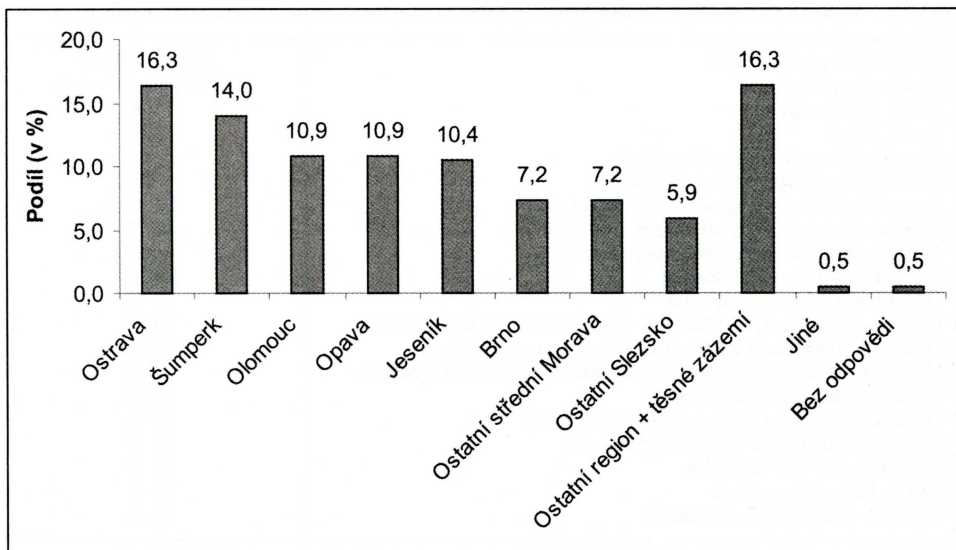
Pozn: Absolutní hodnoty představují hodnoty průměrné, v závorkách minimální a maximální zjištěné, relativní hodnoty udávají podíl respondentů odpovídajících kladně na danou otázku

i letní sezóny služby pro uživatele objektů druhého bydlení zajištěny dostatečně (výjimkou jsou lokality v Rychlebských horách na Javornicku).

Informace o objektech druhého bydlení a především o jevech s nimi spojených přineslo dotazníkové šetření. Probíhalo v letech 2001 a 2002 (údaje vztahující se k určitému datu jsou upraveny k roku 2002) ve 28 lokalitách. Bylo získáno 221 dotazníků. Dík patří studentům geografie z Univerzity Palackého v Olomouci pod vedením Mgr. P. Ptáčka, kteří při šetření významně pomohli. Snahou bylo získat za jednotlivé lokality minimálně desetiprocentní vzorek. To se ale v některých případech z důvodů nepřítomnosti chatařů a chalupářů nepodařilo.

Hlavní výsledky šetření (tab. 1) lze formulovat v několika bodech:

- Studovaný region neleží v blízkém zázemí žádného velkého města, neexistuje tedy jedno hlavní jádro, odkud uživatelé objektů druhého bydlení přijíždějí. Podobným podílem je zastoupena Olomouc, ostatní středomoravská města, ostravská průmyslová oblast, města blízkého okolí regionu (Šumperk, Bruntál ad.) a sídla ležící v regionu (obr. 3).
- Uživatelé objektů druhého bydlení tráví volný čas jednak opravou a údržbou objektu, jednak aktivním odpočinkem. Na rozdíl od pražského zázemí se více věnují turistice, běžeckému i sjezdovému lyžování, houbaření apod.
- Většina objektů je využívána celoročně s výraznější letní a zimní sezónou. Zatímco starší věkové kategorie preferují letní období, v zimě navštěvují objekt více generace mladší. Obdobně jako v zázemí Prahy je většina objektů využívána v průměru téměř 30 let, a to většinou dvěma rodinami, nejčastěji ve složení prarodiče a rodiče s dětmi.
- Transformace na trvalé bydlení v takové míře jako v zázemí Prahy neprobíhá. Ačkoli 20 % dotazovaných o této změně uvažuje, dosud ji realizovala pouze nepatrná část z nich. Plánují ji především starší manželské páry, a to většinou na důchodový věk. Ze zkušenosti i z jiných regionů se domnívám,

Obr. 3 – Struktura míst trvalého bydliště respondentů. Zdroj: Výsledky dotazníkového šetření 2001–2002.

že z důvodů úbytku sil a zdraví však většina tento záměr pravděpodobně neuskuteční. Přijatelnější se jeví využívání objektů k sezónnímu bydlení v letním období.

Poznatky z terénního šetření lze shrnout následovně:

- majitel objektu druhého bydlení má přes 50 let, je středoškolsky či vysokoškolsky vzdělaný, s kvalitním trvalým bydlením v největších městech olomouckého a moravskoslezského kraje
- svůj objekt navštěvuje o víkendech celoročně, v letní sezóně i na delší dobu
- další spoluživatelé – členové jeho rodiny (mladší generace) využívají objekt především v zimní sezóně, ve zbytku roku pak nepravidelně
- uživatelé se věnují chataření, ale také odpočinku a sportovním aktivitám.

To jsou zásadní rozdíly od rekreačního zázemí Prahy, kde jsou objekty využívány výhradně v období od jara do podzimu, nejvíce v létě, a jejich uživatelé tráví volný čas hlavně údržbou objektu, domácími pracemi a zahrádkářením. Dle věkové struktury dosavadních majitelů lze usuzovat v horizontu 10 let na výraznější změny vlastnictví a s tím souvisejícího způsobu využívání objektů (dle Fialová 2000).

Byly prokázány rozdíly v charakteru druhého bydlení uvnitř regionu. Na Javornicku mají objekty druhého bydlení ráz typických vesnických chalup s rozsáhlými pozemky. Užívají je především starší manželské páry. Věnují se úpravám a údržbě objektu, zahrádkářením, ženy domácím pracím. Třetina uvazuje o trvalém bydlení. Skutečnost, že většina z nich bydlí trvale v menších městech regionu (jsou tedy znalí zdejších poměrů), stejně jako dosavadní charakter využívání objektů, který se více než rekreaci blíží všedním pracovním dnům, zvyšuje pravděpodobnost realizace jejich záměrů. V atraktivních podhorských lokalitách Jeseníků pochází uživatelé objektů druhého bydlení z větších měst střední a severní Moravy, spolu s prarodiči sem v zimní a letní sezóně jezdí i rodiče s dětmi. Způsob trávení volného času se více přibližuje vlastní rekreaci – sport, pobyt v lese a odpočinek. Rekreační funkce těchto

míst bude pravděpodobně nadále přetrvávat a transformace na trvalé bydlení bude minimální.

4.2. Komerční formy cestovního ruchu

Komerční formy cestovního ruchu jsou ve studovaném regionu soustředěny především do přírodně atraktivních horských a podhorských oblastí Hrubého Jeseníku a Rychlebských hor, doplnkově do míst kulturních a společenských aktivit a lázeňských středisek. Města regionu představují místa vysokého potenciálu cestovního ruchu, nelze tedy prokázat závislost růstu koncentrace volného cestovního ruchu se snižující se velikostí sídel a hustotou osídlení. Pravdivé by nebylo ani tvrzení opačné, neboť řada středisek cestovního ruchu leží i v obcích malých.

Komerční formy představují nejrozmanitější typ cestovního ruchu regionu (různé druhy, formy, rozdíly v kvalitě poskytovaných služeb), který je nejvíce soustředěný do horské oblasti Jeseníků. Převládá rodinná pobytová rekreace s výraznou sezónností, kterou doplňují další formy s návštěvností rovnoměrněji rozloženou během roku (dětská turistika, kongresový cestovní ruch, sportovní myslivost a další). V rámci komerčních forem cestovního ruchu celkově převažuje zimní sezóna nad letní.

Mezi účastníky volného cestovního ruchu převažují Češi (70 %), Poláci tvoří přibližně pětinu. Podíl tradičních návštěvníků z bývalé NDR během 90. let poklesl na méně než 10 % (důsledek politicko-ekonomických změn v Německu), ostatní národnosti jsou zanedbatelné (dle: Okresní statistický úřad Jeseník). Zdrojovými oblastmi návštěvníků jsou obdobně jako u druhého bydlení střední Morava, Ostravsko a jižní Morava (zejména Brno). Málo rekreatantů přijíždí z Čech, v malém podílu výrazně vystupuje do popředí Praha. Většina návštěvníků upřednostňuje dopravu osobními automobily, významné postavení si udržuje také doprava železniční, a to především v zimním období.

Volný čas věnují účastníci komerčních forem zimním sportům, turistice a odpočinku. Nedostatky shledávají především v malé nabídce společensko-zábavních aktivit. Jako žádoucí se tedy jeví rozšíření nabídky aktivit využití volného času nezávislých na počasí, která je dosud nedostačující, a jejich adekvátní propagace.

Kapacity převážně soukromých komerčních rekreačních ubytovacích zařízení dostatečně pokrývají poptávku. Nevyhovující situaci počátku 90. let pomohly vyřešit nejen nově zřízené provozovny (časté ubytování v soukromí), ale především transformace zařízení bývalého vázaného cestovního ruchu. Většina z nich přešla do soukromého vlastnictví a slouží volnému cestovnímu ruchu. Ta, která jsou dosud majetkem ekonomických subjektů, se otvírají široké veřejnosti a svým charakterem se zařízením pro volný cestovní ruch přibližují.

Úroveň rekreačních ubytovacích zařízení je v průměru nižší a platí to i o cenách za ubytování (Okresní statistický úřad Jeseník). Odpovídá to požadavkům středních vrstev domácího obyvatelstva, které především region navštěvují.

4.3. Lázeňství

Lázeňství má ve studovaném regionu ve srovnání s jinými typy cestovního ruchu výrazně bodový charakter. Lázeňská místa Lázně Jeseník, Lipová-lázně, Karlova Studánka, Velké Losiny a Bludov jsou vázaná na přírodní léčivé

zdroje, leží v místech s kvalitním přírodním prostředím a jsou atraktivní i pro účastníky volného cestovního ruchu a druhého bydlení. Lázeňské lokality představují místa soustředění sportovních, kulturních a společenských služeb, což obecně zvyšuje jejich atraktivitu pro cestovní ruch.

Pacienti tvoří většinu lázeňských hostů, mají striktně daný rozpis procedur, dobu stravování a další prvky omezující volnost jejich denního režimu. Na lázeňská zařízení jsou značně fixováni, ve volném čase využívají tedy především služeb přímo v místě nebo nejbližším okolí. Vzdálenější místa navštěvují méně často, většinou v rámci polodenních či jednodenních zájezdů organizovaných lázněmi. Z lázeňských hostů těží tedy především provozovny v bezprostřední blízkosti lázní. K tradičnímu lázeňskému životu patří návštěvy kulturních zařízení, zábavních podniků, v posledních letech také propagačních reklamních přednášek. Jelikož jde převážně o dlouhodobý cestovní ruch (pacienti pobývají v průměru 3–4 týdny), jsou hojně využívány také místní prodejny. Lázeňští hosté představují pro zdejší provozovny nejvýznamnější zdroj příjmů, navíc vyžadují určitou kvalitu a úroveň poskytovaných služeb, za něž jsou ochotni si připlatit.

Lázeňství v regionu se vyznačuje nejmenší sezónností. U pacientů je sice nejžádanějším obdobím jaro až podzim (s vrcholem v červenci a srpnu), z důvodů velkého zájmu je však poměrně vysoká obsazenost i ve zbytku roku. Zimní období je navíc vhodné pro oblíbené lyžařské pobyty. Lázně se nachází v lokalitách s příznivými přírodními podmínkami a navíc jsou tato místa plně vybavena potřebnými zařízeními a zázemím. Zájem přetrvává o silvestrovské pobyty. Příjmy z lázeňství plynou celoročně, v mimosezónním období se znatelně projevují i u provozoven v širším okolí, které jinak slouží převážně volnému cestovnímu ruchu (v období sezón je podíl těchto příjmů vzhledem k ostatním zanedbatelný).

Lázně v regionu obdobně jako další lázně v ČR rozšiřují pobyty pro veřejnost, jsou tedy stále více navštěvovány zdravými lidmi a jejich funkce se mění z léčebné na relaxační. Jesenické lázně jako jediné v regionu jsou atraktivní i pro zahraniční klientelu. V současnosti zaměřují své marketingové strategie především na Německo. Do budoucna lze předpokládat pomalé vzdalování se lázeňství zdravotnictví a přiblížení komerčnímu cestovnímu ruchu.

4.4. Význam a specifika přeshraniční spolupráce

Region těží ze své příhraniční polohy. Současné množství hraničních přechodů odpovídá potřebám, dalšímu rozvoji přeshraničního cestovního ruchu by napomohlo otevření železničního přechodu Mikulovice – Glucholazy i pro osobní dopravu (v současnosti pouze pro dopravu nákladní).

První vlna nákupní turistiky již opadla, přesto jde nadále o nejčastější formu přeshraničních kontaktů. Oblíbeným cílem polských návštěvníků se staly především horské části regionu s vhodnými příležitostmi k zimním sportům a turistice. Kromě jednodenních návštěv zde tráví i pobyty dlouhodobé, z hlediska příjmů pro region významnější.

Přeshraniční spolupráce (partnerské svazky mezi obcemi, oblastmi, v rámci euroregionů) je prozatím v počátečních fázích. V praxi se plánované cíle daří realizovat v oblasti kultury, sportu a turistiky, školství a vzájemné informovanosti. Problematičtější je situace v resortu hospodářství, územního a strategického plánování, kde často zůstalo u prvotních aktivních snah a plánů (OkÚ Jeseník 2002).

5. Porovnání a vazby mezi jednotlivými typy cestovního ruchu

Pro lokalizaci objektů druhého bydlení, stejně jako pro všechny ostatní formy cestovního ruchu, je ve studovaném regionu prioritní přírodní atraktivita. Místa nejvyšší koncentrace chalup a chat, zařízení pro komerční formy cestovního ruchu a v případě Jeseníků i lázeňských zařízení jsou v podstatě shodná. Závislost míry rozšíření druhého bydlení (a až na výjimky i ostatních typů cestovního ruchu) na kulturních předpokladech, které mají v regionu pouze doplňkovou funkci, se neprojevuje.

Shrneme-li vazby druhého bydlení a komerčních forem cestovního ruchu, lze konstatovat:

- Druhé bydlení není v regionu natolik koncentrováno, aby působilo jako bariéra pro komerční formy cestovního ruchu. Ve většině lokalit existují jak objekty druhého bydlení, tak ubytovací zařízení pro komerční formy. Kapacity těchto zařízení v některých střediscích zimních sportů výrazně převyšují kapacity objektů druhého bydlení (Petříkov, Ramzová, Horní Lipová a další) a rostoucí počty jejich návštěvníků jsou uživateli objektů druhého bydlení vnímány spíše negativně.
- Uživatelé objektů druhého bydlení podobně jako účastníci komerčních forem využívají společně sportovní a turistická zařízení (chataři a chalupáři na Javornicku méně, což je dáno nižší vybaveností a odlišným způsobem trávení volného času).
- Pro restaurace, prodejny či čerpací stanice jsou uživatelé objektů druhého bydlení pouze doplňkovými zákazníky, jsou-li tato zařízení lokalizována v rekreačních centrech, z komerčních forem cestovního ruchu jim plynou zisky mnohem vyšší.
- Pro zařízení sloužící cestovnímu ruchu představují uživatelé objektů druhého bydlení na rozdíl od komerčních forem cestovního ruchu stabilizující prvek vyrovnávající mezisezónní rozdíly v návštěvnosti, případně umožňují prodloužený provoz některých zařízení začátkem a koncem sezóny.

Vliv druhého bydlení na lázeňství se projevuje minimálně. Ačkoli leží lázeňská místa nedaleko lokalit (v bezprostřední blízkosti lázní se objekty druhého bydlení nacházejí pouze v Lipové-lázních), uživatelé objektů druhého bydlení využívají speciální lázeňské zdravotní služby i ostatní provozovny lokalizované v lázeňských místech jen ojediněle. Běžnější je pro chataře a chalupáře využívání zařízení pro trvalé obyvatelstvo, neboť svým charakterem se druhé bydlení trvalému v určitých rysech přibližuje, na rozdíl od lázeňství, s nímž by se podoba hledala obtížně.

Ačkoli je nadále u sledovaných lázní prvořadá léčebná funkce, rozšiřují nabídku pro širokou veřejnost, čímž se obsazenost lázní během roku ještě více vyrovnává a lázeňství tak představuje výrazný celoroční zdroj příjmů. V souvislosti s „otevíráním se lázní veřejnosti“ dochází k větší propojenosti tohoto svébytného oboru s komerčními formami cestovního ruchu. Díky rozšiřující se nabídce různých relaxačních, sportovních a zábavních programů zřejmě poroste význam lázní pro volný cestovní ruch. Cílem je zvýšit návštěvnost zejména v zimních měsících, pro pacienty nepřilíš atraktivních (pro zájemce o zimní sporty naopak ideálních), dále pak i v přechodných obdobích jara a podzimu. Zde se nabízí příležitost využití existujících kapacit pro konání konferencí, školení či různých kurzů vyžadujících patřičné zázemí. Kongresový cestovní ruch má tradici v Jeseníku, v ostatních lázeňských místech se tato forma teprve rozvíjí. Aby si lázně uchovaly přízeň hostů, je potřeba obdobně jako u komerčních forem cestovního ruchu reagovat na

jejich měnící se nároky, s rozvojem nejen léčebné funkce navíc na poptávku na trhu.

6. Závěr

Vymezený region vykazuje vysoký přírodní potenciál pro cestovní ruch, především pro zimní sporty a turistiku (povrchové tvary, klima). Kulturní potenciál je naopak nízký, výjimku tvoří jen některé lokality s kulturně-historickými památkami (Velké Losiny, Javorník). Zařízeními a službami pro cestovní ruch je region vybaven dostatečně, výjimku představují zábavní a společenská centra, která by rozšířila nabídku aktivit využití volného času. Mnohdy je žádoucí zvýšení kvality poskytovaných služeb. Atraktivitu regionu snižuje špatná dopravní dostupnost. Ze subjektivního hlediska je oblast vhodná pro pobytovou rodinnou rekreaci středních vrstev občanů ČR, případně Polska, a to především v zimní sezóně, v létě je zájem nižší.

Pro cestovní ruch jsou v rámci regionu nejvíce využívány horské lokality Hrubého Jeseníku s vhodnými podmínkami pro zimní sporty a turistiku, nejméně naopak místa ležící v severní nížinaté části regionu.

Lůžkové kapacity komerčních forem cestovního ruchu a druhého bydlení jsou ve studované oblasti zhruba na stejné úrovni (obr. 2). Význam komerčních forem pro region však druhé bydlení převyšuje, a to z důvodů větší míry využívání zařízení a služeb pro cestovní ruch jejich účastníky, a tedy i vyšších příjmů plynoucích pro oblast z tohoto typu cestovního ruchu. Druhé bydlení není v regionu tak koncentrováno, aby působilo jako bariéra pro jiné atraktivitu (resp. formy) cestovního ruchu.

Lázeňství nepatří k dominantním typům cestovního ruchu, má však svou tradici a význam a regionu (nejen jako turistické destinaci) vtiskuje specifický ráz a zvyšuje jeho prestiž. Zpřístupněním veřejnosti a snahou získat klientelu se lázeňství přibližuje komerčním formám. Pro oba typy cestovního ruchu je dnes kromě zajištění požadované šíře a kvality poskytovaných služeb a patřičné propagace důležité umět využít nabídky státních finančních podpor a dotací, které mohou provozu zařízení výrazně pomoci. Kromě polohy, ekonomických a tržních vlivů tedy ovlivňuje současně rozmístění cestovního ruchu také koncepční politika.

Na cestovní ruch je třeba pohlížet jako na obor vyžadující komplexní záze-
mí a zajištění požadovaných služeb. S rostoucí životní úroveň se zvyšují i požadavky na šíři a úroveň nabídky, na které je třeba reagovat. Ve studovaném regionu jsou pro kvalitativní změny vytvořeny potřebné podmínky. Pro cestovní ruch jako prvořadé hospodářské odvětví oblasti se tak postupně zvyšují předpoklady pro jeho další rozvoj v budoucnu.

Literatura:

- BIČÍK, I. (1988): Hodnocení stavu, vývoje a výhledu struktury ploch v zázemí Prahy. Výzkumná zpráva. KERG, Praha, 102 s.
- BIČÍK, I. a kol. (2001): Druhé bydlení v Česku. KSGRR PrF UK, Praha, 168 s. Centrální registr dotací. <http://www.cedr.mfcr.cz>, 2.7.2002.
- Členové sdružení lázeňských míst. <http://www.spas.cz>, 15.4.2002.
- Definitivní výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2001. <http://www.czso.cz>, 29.7.2002.
- DRAHOŠOVÁ, A (2002): Rozvoj cestovního ruchu v oblasti Jeseníků a Javornického výběžku. Magisterská práce. KSGRR PrF UK, Praha, 156 s.

- FIALOVÁ, D. (1992): Současný stav a perspektivy rekreačních lokalit v těsném zázemí Prahy. Diplomová práce. KSGRR PřF UK, Praha, 70 s.
- FIALOVÁ, D. (2000): Transformace druhého bydlení (v zázemí Prahy). Dizertační práce. KSGRR PřF UK, Praha, 136 s.
- GALLENT, N., TEWDWR–JONES, M. (2000): Rural second homes in Europe. Ashgate, Hampshire, 166 s.
- GARDAVSKÝ, V. (1968): Rekreační zázemí Prahy. Kandidátská disertační práce. PřF UK, Praha, 91 s.
- HAVRLANT, J. (1992): Geografické aspekty rozvoje cestovního ruchu a rekreace v Jeseníkách. Disertační práce. PřF UK, Praha, 212 s.
- Hodnocení potenciálu cestovního ruchu na území ČR. MMR a MŽP, Praha, 2001, 22 s.
- Interní materiály obecních úřadů vymezeného regionu.
- Interní materiály Okresního statistického úřadu Jeseník, Šumperk, Bruntál.
- Interní materiály Okresního úřadu Jeseník.
- KOPŠO, E. a kol. (1985): Ekonomika cestovního ruchu. Slovenské pedagog. nakl., Bratislava, 412 s.
- KOWALCZYK, A., GRZESZCAK, J. (1984): Residences Secondaires en Pologne: Etude de Cas. In: Savey, S., Skotnicki, M. (eds.): Modes de Production, Espace and societies. Université Montpellier III – Université de Varsovie, s. 292-309.
- KOWALCZYK, A. (1998): Geografija Turyzmu. Uniwersytet Warszawski, Warszawa, 174 s.
- KUCHAROVÁ, Z. (1984): Rekreační zázemí hl. m. Prahy. Magisterská práce. Katedra ekonomické a regionální geografie PřF UK, Praha, 65 s.
- Lázně Karlova Studánka. <http://www.k.studanka.cz>, 16.4.2002.
- Lázně Velké Losiny. <http://www.pvtnet.cz/www/lvl>, 16.4.2002.
- MACHÁLKOVÁ, M. (1999): Lázeňství České republiky a jeho postavení ve změněné tržní ekonomice. Absolventská práce. První soukromá hotelová škola, Praha, 58 s.
- Návrh rajonizace cestovního ruchu ve zvláště chráněných územích (2000), MMR, Praha, (zpracovatel úkolu: Ústav územního rozvoje Brno), 66 s.
- Priessnitzovy lázně Jeseník. <http://www.priessnitz.cz>, 17.4.2002.
- Rajonizace cestovního ruchu ČSR. Merkur, Praha, 1985, 168 s.
- Rozvoj cestovního ruchu v turistickém regionu Severní Moravy a Slezska. Krajský úřad Moravskoslezského kraje, Ostrava, 2002.
- RUPPERT, K. (1973): Geographische Aspekte der Freizeitwohnsitze, WGI Berichte zur Regionalforschung, 11, München, s. 8-19.
- Sčítání lidu, domů a bytů 1991 – Nový okres Jeseník.
- Sčítání lidu, domů a bytů 1991 – Nový okres Jeseník v datech.
- Sčítání lidu, domů a bytů 1991 – Okres Bruntál. ČSÚ.
- Sčítání lidu, domů a bytů 1991 – Okres Šumperk. ČSÚ.
- Schrothovy lázně Dolní Lipová. <http://www.lazne.cz>, 16.4.2002.
- Statistický lexikon obcí České republiky 1992. SEVT, Praha 1994, 895 s.
- Štátní program podpory cestovního ruchu pro rok 2001. <http://www.mmr.cz>, 25.7.2002.
- ŠPRINCOVÁ, S. (1959): Předpoklady rozvoje cestovního ruchu v oblasti Jeseníků. Československý svaz tělesné výchovy – krajský výbor v Olomouci, Olomouc, 49 s.
- ŠPRINCOVÁ, S. (1969): Geografie cestovního ruchu v Jeseníkách. SPN, Praha, 235 s.
- Úhrnné hodnoty druhů pozemků, k. ú. a obcí – okres Šumperk, Bruntál. Interní materiál KSGRR, PřF UK, 1991.
- VÁGNER, J. (1994): Současný stav a perspektivy rekreace na Berounsku. Magisterská práce. PřF UK, Praha, 96 s.
- VÁGNER, J. (1999): Geografické aspekty druhého bydlení v České republice. Disertační práce. KSGRR PřF UK, Praha, 201 s.
- VÝSTOUPIL, J. (1981): Geografické problémy (krátkodobé) rekreace v ČSR. Kandidátská disertační práce. GÚ ČSAV, Brno, 146 s.
- WARZYŃSKA, J., JACKOWSKI, A. (1978): Podstawy geografii turyzmu, PWN, Warszawa, 138 s.
- Výpis z katastru nemovitostí. Katastrální úřad Jeseník, 2002.

TOURISM IN THE JESENÍKY REGION AND THE JAVORNÍK PROMONTORY

The article deals with the evaluation of tourism in the Jeseníky region and the Javorník promontory. Current methodical procedures are used, applied to the region under survey and modified when necessary. Besides quantitative data, also qualitative data (so-called soft data) were used, obtained from a questionnaire research. The results of the study can be summarised in following conclusions:

The region under survey has good natural conditions for winter sports and hiking (morphological forms, climate). Cultural conditions for tourism are generally poor, with the exceptions of the castles in Velké Losiny and Javorník. Facilities for accommodation, catering, hiking, winter and other sports cover the demand of holiday-makers, an increase in the quality of provided services is nevertheless necessary in many resorts. From the subjective point of view, the region is suitable for hotel-based family recreation of Czech middle class, possibly of Polish too, mostly in winter season, the demand in summer being lower. The most visited localities by tourists are the mountainous parts of Hrubý Jeseník, on the contrary the least popular are the places situated in the northern lowland. There are three main types of tourism existing in the area – second housing, commercial forms and spa (health) resorts.

For the purpose of evaluation of second housing, the results of a questionnaire research were mainly used. Following conclusions can be made on the basis of the results. The region under survey is not situated in proximity of a large city, therefore no core can be found, from which users of the second homes could commute. Users of second homes spend their leisure time partly by repairing and maintaining their houses, partly by active forms of recreation (hiking, cross-country skiing, downhill skiing), that is quite differently than in the hinterland of Prague. The majority of second homes are used all the year round with more distinctive summer and winter seasons. Transformation to residential function is less frequent than in the hinterland of Prague (reasons – long distance from source regions, worse accessibility and equipment of houses...).

Within the commercial forms of tourism, family hotel-based recreation with considerable seasonal variability prevails (more in winter season than in summer one), follow „children's tourism“, congress tourism and sport hunting. The majority of former facilities of so-called „incentive“ tourism in the socialist terminology (recreational facilities owned by big plants, corporations, authorities, trade unions, other organisations where activities and stays of employees were subsidized) were transformed and incorporated into the market tourism system. The number of facilities and their bed capacity can be considered quite sufficient, on the contrary, the extent and the quality of offered services are relatively low (and low are also the prices of such accommodation). Participants in commercial forms of tourism spend their leisure time practising winter sports, hiking or relaxing. The region lacks above all amusing activities.

Spa resorts of the region (Lázně Jeseník, Lipová-lázně, Karlova Studánka, Velké Losiny, Bludov) are bound to natural healing sources – and mainly to high-quality environment (climatic spa resorts). Spa resorts have sport centres and cultural and social services, which makes them attractive for tourists (the most significant example – Lázně Jeseník). Curative function still remains the most important, however, spa resorts extend their offer also to large public, so that a more balanced occupancy during the whole year has been reached. A great advantage of the region under survey is the proximity of state border with Poland – an important source area of tourists coming to Jeseníky.

Beds capacities of commercial forms of tourism and those of second homes are on the same level in the region (commercial forms predominate in attractive parts of Hrubý Jeseník, second homes in foothill peripheral localities and in the Javorník promontory – Fig. 2). Nevertheless, commercial forms are more important for the region than second housing, as commercial tourists use more frequently local facilities and services (and bring more money, too). Second houses are not concentrated here as much as to prevent other activities (forms of tourism respectively). Spa activities do not belong to dominant types of tourism, they create however a very specific regional environment and help to increase its image. Thanks to the opening of spa facilities to large public with the aim to attract more customers, spa resorts approach by their features commercial forms. Qualitative changes in the extent and the degree of offered services, which are in progress in the region, are vital for further development of tourism as the leading economic sector of the region.

- Fig. 1 – Area destined for tourism (in key: list of municipalities). Source: Drahošová 2002.
- Fig. 2 – Layout of bed capacity of particular types of tourism. In key: on the left: limits of municipalities, regions, state border. On the right: commercial forms, balneology, second housing. The size of the circle is directly proportional to the number of beds disposable in the municipality. Source: Drahošová 2002.
- Fig. 3 – Structure of areas of permanent residence of respondents. Axis x – places of permanent residence (... other central Moravia, other Silesia, other regions + near background, other, without answer; axis y – percentage). Source: Results of a questionnaire survey done in 2000–2002.

(Autorka je absolventkou katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: alenadrah@seznam.cz.)

Do redakce došlo 6. 2. 2003